

ПІДГОТОВКА ВЧИТЕЛІВ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ І ЛІТЕРАТУРИ В УКРАЇНІ (ДРУГА ПОЛОВИНА ХХ - ПОЧАТОК ХХІ СТОЛІТТЯ): ДОСВІД ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ПЕРІОДИЗАЦІЇ

Стаття присвячена висвітленню питання періодизації підготовки вчителів української мови і літератури у вітчизняному науково-педагогічному дискурсі. Визначено та схарактеризовано провідні підходи сучасних учених щодо розвитку проблеми, представлено авторську періодизацію проблеми дослідження. Зроблено припущення щодо можливості виокремлення у визначеному процесі низки періодів: 1945-1958 рр. - ідейно-засадничий (утвердження концептуальних основ культурної (зокрема мовної та освітньої) політики УРСР та її зміцнення у системі вищої педагогічної освіти); 1959-1991 рр. - організаційно-адміністративний (створення системи вищої педагогічної освіти, яка б відповідала запитам суспільства на підготовку вчителів, зокрема української мови і літератури); 1991-2019 рр. - трансформаційно-модернізаційний (перехід від перебудови пострадянської системи вищої педагогічної освіти до створення сучасної гнучкої системи вищої педагогічної освіти).

Ключові слова: підготовка вчителів, періодизація, вчитель української мови і літератури, історія педагогіки, мовна політика.

Pasichnyk L. V.

TRAINING OF TEACHERS OF UKRAINIAN LANGUAGE AND LITERATURE IN UKRAINE (SECOND HALF OF XX - BEGINNING OF XXI CENTURY): EXPERIENCE OF HISTORICAL-PEDAGOGICAL PERIODISIS

The article deals with the issue of periodization of the process of teacher training of Ukrainian language and literature in the national scientific and pedagogical discourse. The formation of a modern system of higher pedagogical education takes place in conditions of significant renewal of its conceptual foundations for the national direction, increasing the importance of the Ukrainian language as the state language at all levels of the educational process. The state progress of the Ukrainian language increases the attention to the issue of training teachers of Ukrainian language and literature in view of the latest requirements facing domestic teachers and which need to be correlated with existing pedagogical experience.

The leading approaches of modern scientists to the development of the problem of training teachers of Ukrainian language and literature in higher pedagogical institutions of Ukraine are identified and characterized, the author's periodization of the research problem is presented. The assumption is made about the possibility of isolation in a certain process of a number of periods: 1945-1958 biennium - ideological basis (approval of conceptual bases of cultural (including linguistic and educational) policy of the Union of Soviet Socialist Republics and its strengthening in the system of higher pedagogical education); 1959-1991 - organizational and administrative (creation of a system of higher pedagogical education, which would meet the demands

of the society for the preparation of teachers, in particular Ukrainian language and literature); 1991-2019 – transformation and modernization (transition from the restructuring of the post-Soviet higher education system to the creation of a modern flexible higher education system). Focused on the purpose and content of education of future teachers of Ukrainian language and literature, as this issue had a political context due to the connection with the language policy of the Union of Soviet Socialist Republics towards Ukraine.

Key words: teacher training, periodization, teacher of Ukrainian language and literature, history of pedagogy, language policy.

Формування сучасної системи вищої педагогічної освіти відбувається в умовах значного оновлення її концептуальних засад щодо національного спрямування, посилення ваги української мови як державної на всіх ланках освітнього процесу. Державницький поступ української мови посилює увагу до питання підготовки вчителів української мови і літератури з огляду на новітні вимоги, що постали перед вітчизняними вчителями та які потребують своєї кореляції з наявним педагогічним досвідом.

Проблема підготовки вчителів української мови і літератури на сьогодні достатньо ґрунтовно представлена напрацюваннями вітчизняних науковців. Узагальнений погляд на наявні в сучасному педагогічному дискурсі дисертації дозволяє констатувати, що переважна більшість наукових досліджень багатоаспектно висвітлює питання професійної підготовки майбутнього вчителя, теорії та методики навчання української мови: формування дискурсивної, комунікативної, граматичної, літературознавчої та інших компетентностей майбутніх учителів (зокрема, української мови і літератури) (В. Бабенко, Л. Базиль, Т. Горохова, О. Кучерява; І. Нагрибельна, К. Павелків, О. Попова, Л. Рукулос, М. Ячменюк); розвиток фахових умінь студентів філологічних спеціальностей у процесі їхньої професійно-педагогічної підготовки (Н. Баранник, О. Душлійчук, О. Захарчук-Дуке, І. Кухарчук, Т. Ліштаба, К. Поселецька, Т. Симоненко); методика навчання української мови та літератури учнів основної та старшої школи (Л. Базиль, І. Варнаvsька, В. Вітюк, І. Гамрецький, Т. Гнаткович, С. Караман, Л. Картасюк, О. Кулик, І. Кучеренко, В. Луценко, М. Марун, І. Нагрибельна, В. Новосолова, М. Пентиліук, Л. Сугейко тощо).

Утім, історико-педагогічний аспект проблеми висвітлюється у дисертаційних працях (крім тих, що були подані за спеціальністю 13.00.01 загальне педагогіка та історія педагогіки) висвітлюється лише побіжно. Зокрема, деякі історико-педагогічні аспекти підготовки майбутніх учителів української мови та літератури знайшли своє відображення у двох (на здобуття наукового ступеня кандидата та доктора педагогічних наук) дисертаційних працях Л. Базиль: «Становлення шкільної літературної освіти в Україні у 1918-1932 рр.» (13.00.02, Київ, 2004 р.) та «Теоретичні і методичні засади розвитку літературознавчої компетентності майбутніх учителів української мови і літератури» (13.00.04, Київ, 2016 р.).

Доробок вітчизняних учених щодо історії підготовки вчителів української мови і літератури спрямував нашу роботу на уточнення періодизації відповідно до предмету вивчення.

Ключовою для періодизації історії розвитку педагогічної освіти в Україні є періодизація, запропонована В. Майбородою, який у своїй монографії «Вища педагогічна освіта в Україні: історія, досвід, уроки (1917–1985 рр.)» (К., 1992 р.)

розглядав розвиток системи вищої педагогічної освіти «як одну із ланок цілісної структури народної освіти», тож аналізував «найістотніші зв'язки між різними компонентами педагогічної освіти: метою, формами, змістом, типами навчальних закладів, контингентом студентів і науково-викладацьким персоналом» [4, с. 7]. Концепція дослідника дала можливість системному представленню головних періодів розвитку педагогічної освіти з опорою на низку визначених критеріїв: 1) об'єктивні закономірності соціально-політичного, економічного і культурного розвитку країни; 2) особливості поступу школи як важливого соціального інституту; 3) специфіка еволюції предмета дослідження [4, с. 8]. Визначена концепція та критерії періодизації у подальшому розвитку вітчизняної історико-педагогічної думки набували конкретизації відповідно до предмету наукового дослідження та завдань, які ставили перед собою науковці.

Задля встановлення періодів розвитку проблеми визначимо наявні періодизації, хронологічно наближені до аналізованого часового проміжку, що вже представлені в сучасному педагогічному дискурсі (В. Майборода, В. Безлюдна, В. Ткаченко, С. Кутова, Л. Прокопів, О. Семенов, А. Федорович). Науковці представляють власне бачення проблеми та окреслюють низку критеріїв, якими послуговувалися у своїй роботі. З огляду на тему нашої публікації ми сконцентрували увагу переважно на меті та змісті освіти майбутніх викладачів української мови і літератури, оскільки це питання мало політичний контекст через зв'язок із мовною (а отже і національною) політикою СРСР щодо України.

Найбільш наближена до нашої роботи за хронологією та предметом дослідження наукова праця В. Безлюдної («Теорія і практика професійної підготовки майбутніх учителів іноземних мов у вищих педагогічних навчальних закладах України (1948–2016 рр.)»). До основи періодизації дослідницею було покладено «соціально-економічні, політичні, історичні події та освітні реформи»; «комплексний критерій якісних змін в теорії і практиці професійної підготовки майбутніх учителів іноземних мов» [1, с. 63]. З огляду на те, що дисертацію В. Безлюдна захищала за двома спеціальностями (13.00.01 – «загальна педагогіка та історія педагогіки» та 13.00.04 – «професійна освіта»), нашу увагу привернула лише перша група чинників. Тож, спираючись на визначені критерії дослідниці виокремила чотири періоди: I-й період (1948–1970 рр.) – *кризово-реформаційний*; II-й період (1971–1990 рр.) – *пошуково-дослідницький*; III-й період (1991–2004 рр.) – *конструктивно-реформаційний*; IV-й період (2005–2016 рр.) – *євроінтеграційний*.

Іншу періодизацію розвитку шкільної мовної освіти в Україні в 1959–2013 рр., відповідно до виокремлених впливових зовнішніх (суспільно-політичні, соціально-економічні, соціокультурні, ідеологічні, етнічні) та внутрішніх (суспільно-політичні, соціально-економічні, соціокультурні, ідеологічні, етнічні) чинників, запропонувала В. Ткаченко: «I період (1959–1990 рр.) – ідеологічно-спрямований: 1 субперіод (1959–1983 рр.) – продуктивно-пошуковий; 2 субперіод (1984–1990 рр.) – реформувально-творчий; II період (1991–2013 рр.) – національно-спрямований: 1 субперіод (1991–2001 рр.) – відновлювально-трансформаційний; 2 субперіод (2002–2013 рр.) – модернізаційно-інтеграційний» [8, с. 4]. Сукупність чинників дозволила науковцю провести детальний аналіз визначеної у дисертації проблеми.

Розв'язуючи питання встановлення особливостей розвитку української мови як навчальної дисципліни в історії середньої школи України в 1945–1991 рр., свою періодизацію створила С. Кутова: I період – утвердження основ радянської

системи мовної освіти (1945–1959 рр.); II період – послаблення ідеологічного догматизму, часткова демократизація навчання української мови в середній школі (1959–1970 рр.); III період – наростання кризових явищ у навчанні української мови в середній школі (1970–1984 рр.); IV період – українська мова як навчальна дисципліна всередній школі вперіод освітніх реформ (1984–1991 рр.) [3, с. 4]. Тож, увага дослідниці зосереджена на освітньому процесі вітчизняної школи.

У характеристиці навчально-виховної діяльності вищих педагогічних закладів України щодо роботи з обдарованою молоддю у визначених хронологічних межах (друга половина ХХ ст.) децю іншу, періодизацію запропонувала Л. Прокопів. Дослідницею було виділено 4 етапи: 1) 1945–1958 рр.; 2) 1958–1985 рр.; 3) 1985–1991 рр.; 4) 1991–2000 рр. [5]. Ця періодизація, на наш погляд, точно відображає зміни у змісті та організації підготовки майбутніх учителів, оскільки визначається нормативно-правовими актами щодо освіти, які були ухвалені у той чи той період. На цю періодизацію ми спиралися у власній роботі.

Відповідно до предмету дослідження було виявлено єдину періодизацію, запропоновану О. Семенов (хоча сама авторка не визначає виокремленні нею часові проміжки розвитку проблеми як періоди). У своїй монографії дослідниця проводить аналіз становлення системи підготовки вчителя-словесника у таких межах: кінець ХІХ – 30-ті рр. ХХ ст.; 40–60-ті рр. ХХ ст.; 70–90-ті рр. ХХ та початок третього тисячоліття [6]. Очевидно, що запропонований поділ (за десятиліттями) має умовний характер і спрямований на значні узагальнення, які дозволяють авторці розглянути проблему дослідження на належному історико-педагогічному підґрунті.

З позиції нашої публікації виявилася цікавою періодизація, наведена І. Соколовою щодо професійної підготовки майбутнього вчителя-філолога у СРСР та незалежній Україні: «*запровадження професійної підготовки майбутнього вчителя-філолога широкого профілю (1950–60 рр.); накопичення практичного досвіду професійної підготовки вчителів широкого профілю та подвійної кваліфікації (1971–1983 рр.); деструктуризації системи професійної підготовки майбутнього учителя за двома спеціальностями в СРСР (1984–1991 рр.); реформування професійної підготовки вчителя-філолога за двома спеціальностями в незалежній Україні (1991–1996 рр.)*» [7, с. 19-20]. Тож наведена періодизація стосувалася майже виключно підготовки вчителя-філолога за подвійними спеціальностями, як і періодизація І. Гайдай. Дослідниця спиралася в роботі на такі критерії: зміни в організаційних формах, структурі, змісті підготовки вчителя-філолога подвійного профілю та їх втілення в державних нормативно-правових документах [7, с. 79]. Додамо, що науковець визначила такі етапи у власному дослідженні: «I 1956–1963 рр. – запровадження підготовки вчителів-філологів широкого профілю у педагогічних ВНЗ України; становлення їх спеціальної підготовки. II – 1963–1975 рр. – апробації підготовки вчителів із поєднання неспоріднених за змістом спеціальностей, однією з яких була філологічна. III – 1975–1991 рр. – повернення до суміщення споріднених спеціальностей у підготовці вчителя-філолога і повного домінування двопрофільних спеціальностей. IV – 1991–2005 рр. – розгортання національної системи професійної підготовки вчителя-філолога подвійного профілю в незалежній Україні. V – 2005 – дотепер – трансформації професійної підготовки вчителя-філолога за подвійною кваліфікацією в умовах євроінтеграційних

процесів і реалізації Болонської освітньої конвенції» [2, с. 79].

Узагальнений погляд на праці науковців, які пропонують авторські періодизації з відповідним обґрунтуванням, спонукав до встановлення власної періодизації стосовно проблеми нашого дослідження. Проте наявність різних періодизацій дещо близьких педагогічних явищ обумовила з'ясування критеріїв, за якими науковці встановлювали періоди. Визначенню системи критеріїв переважно передуює окреслення передумов, які їх (чинники) активізують. До системи цих критеріїв переважно відносять конкретні факти, які систематизуються (суспільно-політичні, соціально-економічні, культурно-педагогічні [3, с. 4]), критеріїв яких обумовлює пріоритети у розвитку педагогічного процесу, явища тощо.

Систему «Передумови-чинники-критерії» узагальнено відображено на рис. 1.

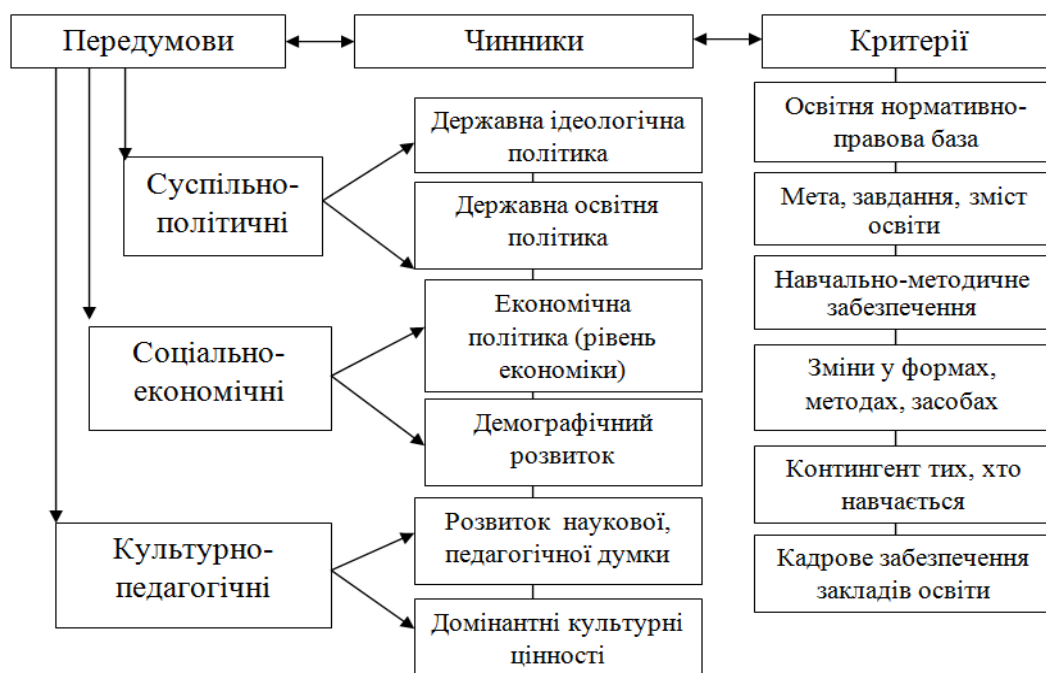

Рис. 1. Передумови, чинники та критерії, що визначають періодизацію розвитку педагогічного явища.

Відповідно до аналізованого вище було зроблено припущення, що підготовка вчителів української мови і літератури відчула на собі всі впливи, під якими перебував розвиток вищої педагогічної освіти в Україні у визначених хронологічних межах. Тому, спираючись на наукові праці та наведені вище наукові позиції вчених, а також модифікуючи їх відповідно до теми публікації, було виокремлено такі періоди:

I період – 1945–1958 рр., *ідейно-засадничий*, утвердження концептуальних основ культурної (зокрема мовної та освітньої) політики СРСР та її зміцнення у системі вищої педагогічної освіти що обмежуємо проведенням Першої республіканської наради працівників вищої школи (1945 р.) та ухваленням «Закону про зміцнення зв'язку школи з життям і про подальший розвиток системи освіти в СРСР» (1958 р.);

II період – 1959–1991 рр., *організаційно-адміністративний*, створення системи вищої педагогічної освіти, яка б відповідала запитам суспільства щодо підготовки

вчителів (зокрема української мови і літератури), що пов'язано із реалізацією основних положень «Закону про зміцнення зв'язку школи з життям і про подальший розвиток системи освіти в УРСР» (1959 р.) та проголошенням державної незалежності України у 1991 р. Із ухваленням Закону «Про освіту» (1991 р.);

ІІІ період – 1991–2019 рр., *трансформаційно-модернізаційний*, перехід від трансформації пострадянської системи вищої педагогічної освіти (зокрема у підготовці вчителів української мови і літератури) до створення сучасної гнучкої системи вищої педагогічної освіти, яка здатна реагувати на виклики часу та характеризується багатьма векторами розвитку, які відображають основні напрями розвитку системи підготовки вчителів української мови та літератури у часи державної незалежності України. Верхня межа періоду обумовлена ухваленням у квітні 2019 р. Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної».

Водночас додамо, що в житті країни та в освітній царині впродовж аналізованого у роботі часового проміжку відбувалися події, які суттєво впливали на зміст та організацію підготовки вчителів української мови та літератури (зокрема, перехід шкіл УРСР на нову систему навчання (неповна середня освіта – 8 років; повна середня освіта – 11 років), 1959 р.; видання другого виправленого і доповненого видання «Українського правопису», 1960 р.; впровадження обов'язкової десятирічної освіти, 1964 р.; реформа освіти 1984 р. та її запровадження із вересня 1985 р. у нових навчальних планах вищих педагогічних закладів тощо.

Характеристика виокремлених науковцями періодів / етапів слугує теоретичним підґрунтям для нашої роботи, оскільки відображає загальні процеси розвитку вищої педагогічної освіти в Україні. Тож, ми припустили можливість виокремлення етапів у межах перших двох періодів відповідно до визначальних змін. А саме: *перший – ідейно-засадничий* – період (1945–1958 рр.) розуміємо як поступову зміну двох етапів: 1 етап – 1945–1953 рр. (повоєнна доба); 2 етап – 1953–1958 (доба «десталінізації»); *другий – організаційно-адміністративний* – період (1959–1991 рр.) розуміємо як поступову зміну двох етапів: 1 етап – 1959–1984 (доба освітніх реформ); 2 етап – 1985–1991 (доба «перебудови»). У третьому періоді ми не виокремлювали етапів через швидкоплинність змін які відбувалися в освітній системі України з моменту проголошення Акту про незалежність держави і до сьогодні.

Отже, подальше вивчення теми потребуватиме конкретизації дії тих чи інших чинників на зміни у підготовці вчителя української мови та літератури, що відбувалися у визначених хронологічних межах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Безлюдна В. В. Теорія і практика професійної підготовки майбутніх учителів іноземних мов у вищих педагогічних навчальних закладах України (1948–2016 рр.) : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.01, 13.00.04. Рівне, 2018. 514 с.

2. Гайдай І. О. Підготовка вчителя-філолога подвійного профілю у вищих педагогічних навчальних закладах України (1956-початок ХХІ ст.): дис.... канд. педагог. наук : 13.00.01. Житомир, 2018. 342 с.

3. Кутова С. О. Українська мова як навчальна дисципліна в історії розвитку середньої школи в Україні (1945–1991рр.): автореф. ... канд. пед. наук: 13.00.01. Хмельницький, 2015. 23 с.

4. Майборода В. К. Вища педагогічна освіта в Україні: історія, досвід, уроки (1917–1985 рр.). Київ : Либідь, 1992. 196 с.

5. Прокопів Л. М. Навчально-виховна робота з обдарованою молоддю у вищих педагогічних закладах України (друга половина ХХ ст.): 13.00.01. автореф. ... канд. пед. наук: 13.00.01. Івано-Франківськ, 2006. 22 с.

6. Семенов О. П. Професійна підготовка майбутніх учителів української мови і літератури: монографія. Суми : ВВП «Мрія-1» ТОВ, 2005. 404 с.

7. Соколова І. В. Теоретичні та методичні основи професійної підготовки майбутнього вчителя за двома спеціальностями на філологічних факультетах вищих навчальних закладів : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04. Київ, 2008. 46 с.

8. Ткаченко В. І. Тенденції розвитку шкільної мовної освіти в Україні (1959–2013 рр.) : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Херсон, Тернопіль. 2019. 279 с.

REFERENCES

1. Bezliudna V. V. (2018). Teoriya i praktyka profesiinoi pidhotovky maibutnikh uchyteliv inozemnykh mov u vyshchyykh pedahohichnykh navchalnykh zakladakh Ukrainy (1948-2016 rr.) : dys. ... d-ra ped. nauk : 13.00.01, 13.00.04. Rivne. 514. [in Ukrainian].

2. Haidai I. O. (2018). Pidhotovka vchytelia-filoloha podviinoho profilu u vyshchyykh pedahohichnykh navchalnykh zakladakh Ukrainy (1956-pochatok KhKhI st.): dys.... kand. pedahoh. nauk : 13.00.01. Zhytomyr. 342. [in Ukrainian].

3. Kutova S. O. (2015). Ukrainska mova yak navchalna dystsyplina v istorii rozvytku serednoi shkoly v Ukraini (1945–1991rr.): avtoref. ... kand. ped. nauk: 13.00.01. Khmelnytskyi. 23. [in Ukrainian].

4. Maiboroda V. K. (1992). Vyshcha pedahohichna osvita v Ukraini: istoriia, dosvid, uroky (1917–1985 rr.). Kyiv : Lybid. 196. [in Ukrainian].

5. Prokopiv L. M. (2006). Navchalno-vykhovna robota z obdarovanoi moloddiu u vyshchyykh pedahohichnykh zakladakh Ukrainy (druha polovyna KhKh st.): 13.00.01. avtoref. ... kand. ped. nauk: 13.00.01. Ivano-Frankivsk. 22. [in Ukrainian].

6. Semenov O. P. (2005). Profesiina pidhotovka maibutnikh uchyteliv ukrainskoi movy i literatury: monohrafiia. Sumy : VVP «Mriia-1» TOV. 404. [in Ukrainian].

7. Sokolova I. V. (2008). Teoretychni ta metodychni osnovy profesiinoi pidhotovky maibutnoho vchytelia za dvoma spetsialnostiamy na filolohichnykh fakultetakh vyshchyykh navchalnykh zakladiv : avtoref. dys. ... d-ra ped. nauk : 13.00.04. Kyiv. 46. [in Ukrainian].

8. Tkachenko V. I. (2019). Tendentsii rozvytku shkilnoi movnoi osvity v Ukraini (1959-2013 rr.) : dys. ... kand. ped. nauk : 13.00.01. Kherson, Ternopil. 279. [in Ukrainian].

t.o.doronina@gmail.com

Рецензент: д. пед. н., професор Дороніна Т. О.